

EGY TÖLGYFA TÖVÉBEN, A ZSEBÓRA ALATT Hun kori leletegyüttes Nyergesújfalu határából

SCHILLING LÁSZLÓ¹

Magyar Régészet 11. évf. (2022), 1. szám, pp. 37–43. <https://doi.org/10.36245/mr.2022.1.5>

A szakmai érdeklődésre való tekintettel közreadott beszámoló egy olyan régészeti lelőhelyet mutat be, amely a Községi Régészeti Program keretei között zajlott terepbejárás során került elő. Az ekkor felfedezett aranytárgyak kiemelkedő jelentősége miatt a későbbiekben a helyszínen ásatást is végeztünk, aminek eredményei alapján egy újabb hun kori áldozati leletegyüttest azonosíthattunk. A terepmunka és e kézirat leadása között eltelt három hónap alatt megindult adatgyűjtés és feldolgozás a jelenleg is folyamatban lévő természettudományos vizsgálatok miatt semmiképpen sem tekinthető lezártnak, véglegesnek.

Kulcsszavak: közösségi régészet, hun kor, áldozati lelet, Nyergesújfalu

A LELETEK ELŐKERÜLÉSE ÉS A KAPCSOLÓDÓ KÖZÖSSÉGI RÉGÉSZETI PROGRAM

2021. július végén Vida István kollégánk vezetésével a Magyar Nemzeti Múzeum Községi Régészeti Program és a Magyar Nemzeti Múzeum Balassa Bálint Múzeum önkéntesei (1.kép) korábban ismeretlen régészeti lelőhelyek felkutatása céljából a Gerecse hegységbe indultak. A vizsgálni kívánt terület kiválasztása nem volt véletlen. A környéken eddig gyűjtött leletekről hírt adó elbeszélések alapján a sűrű erdőségekkel fedett hegyvidék az elmúlt évtizedekben okkal vonzotta a fémkeresőzéssel foglalkozó amatőröket.

1. kép. A 2021. július 29-én zajlott terepbejárás résztvevői (balról-jobbra): Pásztor Kázmér, Pásztor Nelli, Petru Adochiti, Pintér Richárd, Juhász Attila, Kladek Norbert, Nilgész Csaba, Vida István, Tóth Szilárd, Torda Márton, Szabadváry Tamás, Kern András, Jámor Keve, Sven-Markus Lörsch (fotó: Horváth Szulamit Emma)

Mivel a közeljövőben a leletegyüttes környezetének további terepi kutatását tervezzük, ezért a lelőhely pontosabb elhelyezkedését egy korábban informálisan tudomásunkra hozott negatív visszajelzés alapján jelenleg

¹ Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézet, 1113 Budapest, Daróczi út 3. E-mail: schilling.laszlo@hnm.hu

2. kép. Az első hun kori aranytárgy felett talált „dollar watch” (fotó: Duong Li Eszter)

3. kép. A zsebóra alatt és annak közvetlen közelében talált hun kori aranytárgyak (fotó: Horváth Szulamit Emma)

még nem kívánjuk felfedni.² Annyi mindenesetre elmondható, hogy a 2016-ban felfedezett Telki–Anna-lak lelőhelyhez hasonlóan egy erdővel borított hegy észak irányban kb. 10%-os lejtésű platóján fekszik.

A hun kori leletegyüttes felfedezése szempontjából meghatározó jelentőségű tárgy már a délelőtti folyamán előkerült. Az erdő egyik tölgyfájának tövében egy régészeti szempontból jelentéktelennek tűnő zsebóra, valamint a hozzá tartozó csüngővel és medállal díszített óralánc látott napvilágot (2. kép). Bár az óra üvege és mutatói hiányoztak és korrodált számlapja olvashatatlaná vált, a szerkezetet fedő fémlemez felirata, „The New Haven Clock Co./U.S.A./Pat. Pend.” alapján azonosítható volt, mint az 1866–1957 között, Connecticut állam New Haven városában működő óragyár terméke (<https://www.antiqueclockspriceguide.com/newhavenclockco.php>). A 20. század első feléből származó egyszerű, nagy mennyiségben gyártott zsebóra rendkívül kedvező korabeli árképzése alapján a „dollar watch” csoportba tartozik (https://en.wikipedia.org/wiki/Dollar_watch).

Az első hun kori aranytárgy (3. kép) éppen e zsebóra és kiegészítőinek felszedését követően, azaz gyakorlatilag a zsebóra alól látott napvilágot. Ezt követően, a néhány méteres körzetben végzett aktív fémkeresős kutatás során – Nilgész Csaba és Kladek Norbert önkénteseknek, valamint Szabadváry Tamás kollégánknak hála – még további, a leletegyütteshez tartozó tárgyak kerültek elő.

A LELŐHELYEN VÉGZETT KOMPLEX KUTATÁSOK

Az újonnan felfedezett lelőhelyen előkerült tárgyak jelentőségére való tekintettel augusztus folyamán a Várkapitányság Nonprofit Zrt. munkatársai a területről a legmodernebb eszközök segítségével magnetométeres és georadaros felmérést készítettek (4–5. képek). A lelőhely jellegéből adódóan azonban e vizsgálati eredmények sajnos nem szolgáltak a kiterjedés meghatározására vonatkoztatható adatokkal. Az ősz folyamán önkénteseink ismételt bevonásával, „hagyományos régészeti módszerekkel”, Kocsis Anita (Magyar Nemzeti Múzeum Balassa Bálint Múzeuma) vezetésével régészeti feltárást indítottunk. Az ásatás és az ezzel párhuzamosan zajló intenzív műszeres lelőhely-felderítés eredményeként az őskortól a középkorig terjedően további régészeti korú tárgyakat gyűjtöttünk.

A terület kutatása egy LiDAR (lézerradar) felméréssel zárult, mellyel a lelőhely környezetének domborzati viszonyait rögzítettük (6. kép). Ez egy nagy pontosságú és rövid idő alatt elvégezhető felmérést eredményezett, amire nem lett volna lehetőség hagyományos földmérő módszerrel. A LiDAR képen jól

² Egy korábban nyilvánosságra hozott lelőhely-lokalizáció esetében azt a visszajelzést kaptuk a Pilisi Parkerdő Zrt. munkatársaitól, hogy „...egy időben szinte minden fa mögött egy illegális fémkeresős bújt meg...”. Ezért törekszünk arra, hogy a lelőhely védelme érdekében az ebből fakadó veszélyt – ha teljes egészében kiküszöbölni nem is tudjuk – de legalább csökkentsük.

4. kép. Pethe Mihály (Várkapitányság Nonprofit Zrt.) magnetométeres felmérést végez a lelőhelyen
(fotó: Schilling László)

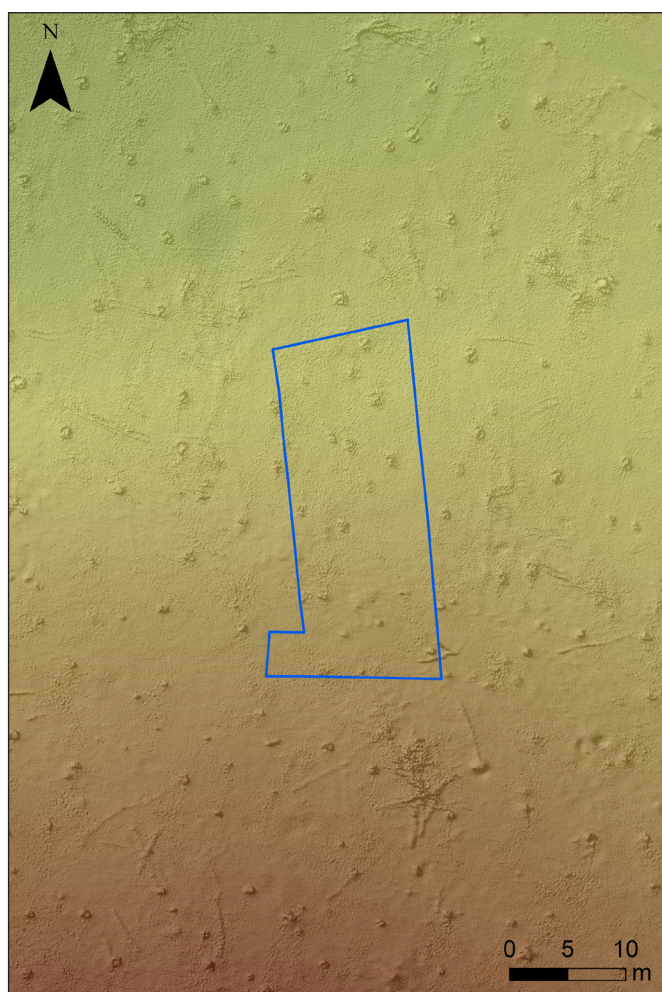

5. kép. Klembala Zsombor (Várkapitányság Nonprofit Zrt.) georadaros felmérést végez a lelőhelyen
(fotó: Schilling László)

látható a területen álló összes fa, a földön fekvő, viszonylag vékony kidőlt fák és ágak, viszont semmilyen mikrodomborzati jelenség nem utal a lelőhely kiterjedésére. Ez teljes összhangban van azzal, hogy a geofizikai műszeres felmérések sem tudtak új jelenségeket kimutatni a területen. Mindez hasznos megfigyelés a hasonló lelőhelyek vizsgálata és az ott használható eszközök szempontjából.

A 356 m²-en végzett ásatás eredményeit az alábbi módon összegezhetjük: a gyertyános-bükkös területen szórványosan, kis számban, kézzel formált, vastag falú, előzetes meghatározás alapján őskoriként azonosított kerámiatöredékek, egy foltban 2–3. századi korongolt, világosszürke színű császárkori kerámiaedény vagy edények oldal- és aljtöredékei,³ egy hun kori leletgyűttes, valamint ismeretlen korú fémtárgyak, illetve fémtárgyak töredékei kerültek elő. Régészeti jelenségek tekintetében egy ovális, sekély, betöltésében faszénpettyes gödröt, valamint két, tűzrakás nyomait mutató, fekete színű foltot dokumentáltunk. A jelenségek időrendi besorolása – leletek hiányában – ebben a pillanatban nem lehetséges. A kronológiai kérdésekre a jelenségek-ből természettudományos vizsgálat céljából gyűjtött faszén- és talajminták kiértékelését követően remélhetünk választ.

³ A kerámiatöredékek meghatározásában nyújtott segítségért Ottományi Katalinnak tartozunk köszönettel.

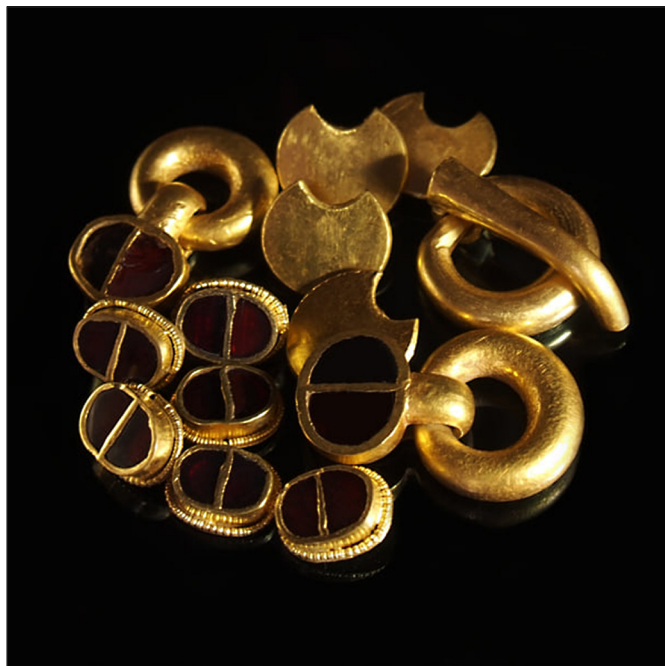

6. kép. A lelőhely, illetve az ásatás területe (kék színnel jelölve) LiDAR felmérésen. Készítette: Látos Tamás (Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézet)

A hun kori leletek egymástól néhány méter távolságra, öt pontban, hármas, illetve egy esetben ötös csoportot alkotva kerültek elő. Önmagában csak a pikkelymintás, aranyozott ezüstlemez töredékeket találtuk. Ahogy azt korábban leírtuk, az első leletre – egy rekeszdíszes arany függesztőkarikára – egy zsebóra és kiegészítői által adott nagyobb fémjel hívta fel a figyelmet. Az első alkalommal gyűjtött tárgyak kis mélységben feküdtek, valószínűleg a tölgyfa gyökereinek köszönhetően kerülhettek a felszín közelébe. A lelőköörülmények tekintetében elengedhetetlen hangsúlyozni, hogy a hun kori leletek feltárása során semmilyen beásásra és/vagy talaj elszíneződésre utaló nyomot nem tudtunk megfigyelni. Fémkereső készülék használata nélkül a legalaposabb terepi megfigyelések ellenére is nagy valószínűséggel üres kézzel távoztunk volna!

A HUN KORI LELETEGYÜTTES

Az összesen 15 darabból álló hun kori leletegyüttes pikkelydíszes aranyozott ezüstlemez töredékeiből, fogyó hold alakú és rekeszdíszes ovális aranyveretekből, rekeszdíszes arany függesztőkarikákból és aranycsatokból áll (7. kép).⁴ Az átlagosan kb. negyed milliméter vastagságú, pikkelydíszes lemeztöredékek – szakirodalmi adatok alapján – valószínűleg tör (BÓNA 1991, 96; BÓNA 1993, 89), kardhüvely (pl.: Pannonhalma–Szélsőhalom; TOMKA 1986a, 36, 1. kép; TOMKA 1986b 437, Abb. 14, 440, Abb. 17.1–3, 442, Abb. 18) vagy nyereg (pl.: Göd–Bócsaújtelep; MRÁV, MOZGAI & BÁRÁNY 2021, 459, Fig. 10, Kárpát-medencéből ismert további analógiák: 468, Fig. 15) díszítésére szolgálhattak. A pontosan rögzített előkerülési körülmények alapján annyi mindenesetre bizonyos, hogy az eredeti hordozófelülettől elválasztva, összehajtott állapotban kerültek elrejtésre. A későbbi vizsgálatok során remélhetőleg fény derül arra a kérdésre is, hogy egy vagy több azonos díszítésű és kidolgozású lemez töredékeire találtunk-e rá. A négy fogyó hold alakú aranyveret különlegességét az jelenti, hogy a típus eddig előkerült példányai aranyozott ezüstről (pl.: Telki–Anna-lak; SZENTHE ET AL. 2019a, 11, 6. kép; SZENTHE ET AL. 2019b, 11, Fig. 6), ezüstről (pl.: Lengyeltóti; BAKAY 1978, 152, Abb. 3.6–8, 153, Abb. 4.6–8), vagy bronzból (pl.: Solva/Esztergom – Bánomi dűlő; H. KELEMEN 2008, 282, 72. t., 303, 7–10) készültek. Ismeretlen funkciójú, bőrből készült öv(ek) vagy szíj(ak) díszítésére szolgálhattak. Hat ovális veretet rovátkolt aranydróttal szegélyezett ovális foglalatban

7. kép. Hun kori leletegyüttes Nyergesújfalu határából
(fotó: Horváth Szulamit Emma)

8. kép. Rekeszdíszes csat Nyergesújfalu határából
(fotó: Bicskei József)

⁴ A tárgyak tisztítását Horváth Szulamit Emma műtárgyvédelmi asszisztens, a Közösségi Régészeti Program keretein belül önkéntesként végezte. Lelkiismeretes munkáját ezúton is köszönjük!

elhelyezett félkör alakú, vörös színű, áttetsző kőberakások díszítenek. Egykori felerősítésük a hátoldalon található ezüstszegecs-párral történt. Szerves anyagból készült viseleti elemek vagy használati tárgyak díszítésére szolgálhattak. Két rekeszdíszes arany függesztőkarika egyszerűbb kivitelben a hun korszakot megelőző késő római időszakból is ismert tárgytípus (BÓNA 1991, 106, 41; BÓNA 1993, 94, 41); bőrből készült deréköv kiegészítője lehetett. Felerősítési módját az övön betöltött funkciója határozta meg. A függesztőkarika-pár rögzíthetett egy vállon átvett mellékszíjat vagy egy övhöz kapcsolt tárgyat, akár tört vagy kardot. Az aranycsat karikájának és tüskéjének anyaga, mérete és kidolgozása a leletegyüttes másik csatjával szinte azonos. Eredeti állapotában minden bizonnyal rekeszdíszes csattest tartozhatott hozzá. Elképzelhető, hogy ez az elem már a hun korban elveszett, vagy valamilyen egyéb okból nem került a többi tárgy mellé. Ismeretlen funkciójú, bőrből készült öv vagy szíj rögzítésére szolgálhatott.

Az egykor bőrből készült öv vagy szíj rögzítésére szolgáló, vörös színű, áttetsző kőberakásokkal díszített aranycsat (8. kép) érdekessége, hogy ismeretlen lelőhelyről származó „párja”, az ún. marcelházi csat (9. kép; BÓNA 1991, Taf. XXVI, 286.6; BÓNA 1993, XXVI. t., 256.6) 1889-ben vétel során került a Magyar Nemzeti Múzeum Gyűjteményébe. A két, kidolgozásában és díszítésében rendkívül hasonló tárgy esetleges közelebbi kapcsolata további vizsgálatok alapján dönthető el, ahogy a rekeszdíszeket tekintve azonos felosztású bátaszéki (BÓNA 1991, Taf. XVII; BÓNA 1993, XVII. t.) és fürsti (Németország) (FEHR 2003, 210, Abb. 1, 211, Abb. 2) leletek esetében is.

A leletegyüttes feldolgozásához elengedhetetlen, roncsolásmentes XRF (röntgenfluoreszcens spektrometria) és SEM (pásztázó elektronmikroszkóp) segítségével végzett vizsgálatokat Bajnóczi Bernadett és Mozgai Viktória, a Földtani és Geokémiai Intézet Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpontjának munkatársai a kézirat leadását megelőző napokban végezték. A vizsgálatok kiértékelése jelenleg is folyamatban van.

ÖSSZEFOGLALÁS

A lelőköri körülmények alapján – a szerencsés véletlenül kívül – az ismeretlen időpontban a hun kori leletek fölé került zsebóra semmilyen módon nem köthető a leletegyütteshez. Nem rendelkezünk információval arról, hogy e lelőhelyről vagy közvetlen környezetéből korábban került-e már elő hun kori tárgy. Ennek okán nem tudjuk kijelenteni, hogy a leletegyüttes hiánytalan és a lelőhelyet teljes egészében feltártuk, de sem a rendelkezésünkre álló geofizikai módszerek, sem az ásatás során nem utalt semmilyen jel arra, hogy a hun kori lelőhely bármelyik irányban folytatódna, így jelenlegi tudásunk alapján a feltárást lezártnak tekinthetjük. A Pilisi Parkerdő Zrt. munkatársaitól kapott felvilágosítás alapján kb. 25 év múlva esedékes az erdőrészt tarvágása. Lehetőség szerint legkésőbb ekkor érdemes lenne a lelőhelyet kontroll céljából ismételtén átvizsgálni.

Az 5. század első feléből származó tárgyak elhelyezésének korabeli módját, illetve háttérében meghúzódó okokat jelenleg nem tudjuk minden kétséget kizáróan rekonstruálni, illetve megválaszolni. A felvetődő kérdések közé tartozik, hogy a tárgyakat – az aranyozott ezüst, pikkelydíszes lemezhez/lemezekhez hasonlóan – eredeti hordozó felületükről eltávolítva, és/vagy bőr övekkel/szíjakkal együtt, esetleg azokat feldarabolva deponálták-e? Az ásatási megfigyelések alapján további kérdés, hogy beásások, elszíneződések hiányában a tárgyakat esetleg a felszínen helyezték-e el? Mi lehetett a tárgyak elhelyezésének háttéré-

9. kép. Az ún. marcelházi csat. MNM ltsz.: 62/1889 N 222
(<https://www.museumap.hu/record/-/record/oai-aggregated-bi55860274;jsessionid=DDC25A6E9E9494C4B46D1AF4507DFC57>, 2022.02.16-i állapot)

Schilling László • Egy tölgyfa tövében, a zsebóra alatt. Hun kori leletegyüttes Nyergesújfalu határából

ben? Egy időben történt-e a tárgyak elhelyezése? Mi határozta meg az elhelyezés módját? Az elhelyezést befolyásolták-e a korabeli, esetleg szintén fákkal sűrűn borított felszíni viszonyok? A korábban kis számban ismert, hasonló leletegyütteseket (pl.: Pécs–Üszögpusztá, Szeged–Nagyszéksós; Báticasék–Iskola, Pannonhalma–Szélsőhalom stb.) a szakirodalom áldozati leletként azonosította. Az utóbbi évek szerencsés felfedezéseinek köszönhetően (pl.: Telki–Anna-lak; SZENTHE 2021, 563–576), a jelenségek együttes vizsgálatával remélhetőleg a jövőben lehetőségünk lesz e szokásról pontosabb képet alkotni.

Az itt bemutatott leletegyüttes első ízben a „Kincset érő közösség – A Magyar Nemzeti Múzeum Közöségi Régészeti Programjának eredményei” című, a Magyar Nemzeti Múzeum Főépületében 2022. március 17. és szeptember 04. között látogatható kiállításán tekinthető meg. Ezt követően – a jelenlegi tervek szerint – az esztergomi Balassa Bálint Múzeum kiállításában nyeri el végleges helyét.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS:

A terepi munkában résztvevő önkéntesek (Petru Adochiti, Horváth Szulamit Emma, Jámbor Keve, Juhász Attila, Illés Gabriella, Kern András, Kertész János, Kladek Norbert, Sven-Markus Lörsch, Nagy Csaba, Nagy Tamás, Nagy Tibor, Nilgesz Csaba, Pásztor Kázmér, Pásztor Nelli, Pintér Richárd, Radovics Gergely, Sándor Lajos, Szalai András, Tóth Szilárd) mellett köszönet illeti Kocsis Anitát és Torda Mártont (Magyar Nemzeti Múzeum Balassa Bálint Múzeuma), Szabadváry Tamást és Vida Istvánt (Magyar Nemzeti Múzeum), Kreiter Esztert és Stibrányi Mátét, akik lehetővé tették a lelőhely geofizikai kutatását, Buránszki Nórát, Klembala Zsombort, Nagy Lászlót, Pethe Mihályt a georadaros és magnetométeres vizsgálatok elvégzéséért (Várkapitányság Nonprofit Zrt.), Pusztai Tamást, aki az intézmény erőforrásaival támogatta a terepmunkát, Balogh Árpádot, Kövesi Istvánt, Látos Katalint, Látos Tamást, Skriba Pétert, Zsiga Zsoltot (Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Örökségvédelmi Igazgatóság), Rezi Kató Gábort (Magyar Nemzeti Múzeum), aki anyagi forrást biztosított a tárgyak természettudományos vizsgálatához, valamint szíves hozzájárulásukért a Pilisi Parkerdő Zrt. munkatársait.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Bakay K. (1978). Bestattung eines vornehmen Kriegers vom 5. Jahrhundert in Lengyeltóti (Komitat Somogy, Kreis Marcali). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 30, 149–172.

Bóna I. (1991). *Hunnenreich*. Stuttgart.

Bóna I. (1993). *A hunok és nagykirályaik*. Budapest.

Fehr, H. (2003). Bemerkungen zum völkerwanderungszeitlichen Grabfund von Fürst. *Bericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege* 43/44 (2002/03), 209–228.

H. Kelemen M. (2008). Solva. *Esztergom későrómai temetői*. (Solva. *Die spätrömischen Gräberfelder von Esztergom*). Libelli Archaeologici Seria Nova No. III. Budapest.

Mráv Zs., Mozgai V. & Bárány A. (2021). Fragments of silver-gilt saddle plates and horse bones buried in a Late Roman ditch at Göd (Pest County, Hungary). Contributions to the funerary sacrifice deposits and „horse skin” rituals of the Hun period. In: Rácz Zs., Szenthe G. (eds.). *Attila's Europe? Structural transformation and strategies of success in the European Hun period*. Budapest, 449–475.

Szenthe G., Mozgai V., Horváth E. & Bajnóczi B. (2019a). Hun kori áldozati leletegyüttes Telki határából. Előzetes jelentés. *Magyar Régészet* 9. évfolyam tavasz, 9–19.

Szenthe G., Mozgai V., Horváth E. & Bajnóczi B. (2019b). Ritual Deposit from the Hun Period from Telki (Central Hungary). A preliminary report. *Hungarian Archaeology* vol. 9 Spring, 9–19.

Szenthe G. (2021). Social power, identity and the ritual deposits in “Attila’s Europe“. In: Rácz Zs., Szenthe G. (eds.). *Attila’s Europe? Structural transformation and strategies of succes in the European Hun period*. Budapest, 563–579.

Tomka P. (1986a). A sztyeppei temetkezési szokások sajátos változata. A hun halotti áldozat. (Die eigenartige Variante der Begrabungsgewohnheiten von den Steppen. Das hunnische Totenopfer.) *Arrabona* 22–23, 35–55.

Tomka P (1986b). Der hunnische Fürstenfund von Pannonhalma. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 38, 423–488.

<https://www.antiqueclockspricguide.com/newhavenclockco.php> (2022.02.16-i állapot)

https://en.wikipedia.org/wiki/Dollar_watch (2022.02.16-i állapot)